Marx ve Engels'te Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Bir Yeniden Değerlendirme[1]

Erica Benner, Yale Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü, e-posta: erica.benner@yale.edu.

Çeviren: Ufuk Alkan, Ankara Üniversitesi, SBE, e-posta: ufuk.alkan@yahoo.com.tr.

Marx ve Engels'in sistematik bir milliyetçilik teorisi geliştirmekte başarısız oldukları iyi bilinmektedir. Marksizmin kurucuları kendi zamanlarında ortaya çıkan milli hareketler ile ilgili çok fazla şey yazmış ve bu tür hareketlerin kendi devrimci programlarını ileriye ya da geriye götürebileceğinin, tarihsel değişim teorilerini destekleyebileceğinin ya da bu teorinin en derin temellerini sarsabileceğinin son derece farkında olmuşlardır. Fakat yazılarının gazeteciliğe özgü ve genellikle polemik yaratan tarzda olması, birçok yorumcunun bu yazıları - zaman zaman uluslararası güç siyasetine sağduyulu bir yaklaşım gösterebilseler dahi - 'gündelik yazı işi' ve yakın zamanda Marx'ı açıklayanlardan birine göre de 'teorik ilgiden yoksun' olarak görmesine neden olmuştur (Elster, 1986: 17). Teorik yoksunluk pratik hata ile bir araya gelince daha ciddi bir itham gibi görünmektedir. Marx ve Engels'in, insan kitlelerinin tabi oldukları ulus-devletlerin yönetici sınıflarına giderek yabancılaştığı ve kapitalizmin milliyet ile ilişkili çeşitli tikel biçimleri aşındırdığı bir dünyada milliyetçiliğin ayrıştırıcı bir güç olmayı bırakacağına dair beklentisi, geleneksel Marksist teori çerçevesinde açıklanabilirliği olmayan bazı olaylar tarafından çürütülmüştür. Bu yüzden, Batıda hem Marksistler hem de Marksist olmayanlar çok da alışılmadık bir uzlaşıya varmışlardır: Marx ve Engels'in ulusallık fenomenini ele alışının bu fenomeni teorik olarak anlamada ve de siyasi uygulamalar açısından bir rehber olarak kullanmada tatmin edici olmadığı konusunda mutabıktırlar.

Bu yargının Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde kararlılıkla savunulması, konunun daha fazla incelenmesini de engellemiştir. Ulus-devlet ve devletsiz milletler arasındaki çatışmanın kaynaklarını araştırmayı günlük işleri haline getirmiş olanlar arasında da bu tür çatışmaların sonunun geleceğini öngören düşüncelere karşı doğal bir şüpheci yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Son zamanlarda Marksist teori ve geleneksel uluslararası ilişkiler düşüncesi[2] okulları arasında diyalog kurma çabaları da Marksizmin -İngilizce konuşan dünya Uluslararası İlişkiler öğrencilerinin hafızasında nesillerdir yer etmiş olan - 'sınıf indirgemeci' ve 'ekonomik determinist' imajını iyileştirmek için çok fazla şey yapmamıştır.[3]

Bu makalenin amacı, Marx ve Engels'in milli meselelere bakışının teorik temelini böyle bir temel saptanabildiği ölçüde daha belirgin bir hale getirerek

Benner E (2014). Marx ve Engels'te Milliyetçilik ve Milli Kimlik: Bir Yeniden Değerlendirme. Çev. U Alkan, *Mülkiye Dergisi*, 38(1), 167-193.

bu imajı değiştirmektir. İleride bu görüşlere getirilen eleştirilerden en çok kabul edilenlere değinilerek birincil metinlerin değerlendirilmesi için bir mihenk taşı oluşturmak amaçlanmaktadır. Dört büyük itiraz Marx ve Engels'in milliyetçiliği ele alışlarını eleştirmenin kısmî ya da yeterli temelini oluşturmuştur. Bunlar sırasıyla şu hususları vurgulamaktadır: bu ele alışın açıklayıcı eksiklikleri, öngördüğü siyasi gruplaşma şekillerinin tutarsızlığı, felsefi uyumsuzluğu ve tarihi yanlış hesaplamaları.

Birinci olarak, 'sınıf indirgemeci' tezi savunanlara göre Marx ve Engels, milliyeti oluşturduğu düşünülen farklı unsurların hepsini sınıflara ayrılmış toplumlardaki üretim ilişkilerinin 'sadece bir epifenomeni' olarak görmüştür.[4] İlk bakışta; siyaset, kültür ve ideolojiyi toplumsal yaşamın maddi temelinin 'son analizinde' açıklanan bir fenomen kategorisine yerleştiren bir tarih teorisi açısından bu mantıklı bir varsayım gibi görünmektedir. Bu çerçevede, sınıflar, sosyal bilimsel incelemenin odak noktası haline gelirken milli çatışmalar da büyük ölçüde her bir milli yapı içerisinde ortaya çıkan sınıf mücadelelerinin bir fonksiyonu olarak görülebilmektedir. Marx ve Engels, takipçilerini, alt-üst yapı toplum modelini ekonomik olmayan faktörlerin de sınıf mücadelelerinin gidişatını önemli ölçüde etkileyebileceğini yadsımak amacıyla kullanmamaları yönünde uyarmıştır.[5] Bununla birlikte, bazı yorumculara göre ise iki düşünür vatanseverlik, etnisite ve milli husumetleri teorik ilgi gerektirmeyen konular olarak görmüştür; sınıf mücadelelerinin dinamikleri anlaşıldığında milletlerin 'üst yapısal' refleksleri de *a priori* olarak açıklanabilecektir. Bu genel varsayıma göre, Marx ve Engels tüm milli inançları 'yanlış bilinçlilik' olarak görmüştür; sınıf, devlet ve devletsiz toplumları iş bölümünün ilgili türevleri olarak ele almıştır ya da komünizm vizyonlarında tüm milli çeşitlilik biçimlerinin çözüleceği ima edilmiştir şeklinde daha spesifik birtakım iddialara yol açmıştır.

İkinci bir eleştiri grubu ise 'yetersiz kriter' tezi adı altında toplanabilir. Bu tezi savunanların bazılarına göre, Marx ve Engels'in kendi dönemlerindeki milli hareketlere ilişkin siyasi tutumu *teorik açıdan* savunulamaz; çünkü salt taktiksel hesaplamalara dayanan bu tutumun herhangi sağlam, teorik bir referans noktası yoktur.[6] Diğerlerine göre bu tutum *ahlaki açıdan* savunulamaz çünkü belirli milli grupların meşru devlet kurma isteklerine duyarsız kalmıştır.[7] Marx ve Engels'in spesifik milliyetçilikler hakkındaki yazıları ve genel sosyo-ekonomik teorileri arasındaki ilişkiyi açıklamaktaki başarısızlığı iki düşünürün, genel teorileri ile tutarlı bir milli hareket politikası oluşturmak ile çok da ilgilenmedikleri ancak devrimci stratejilerine kanalize etmek amacıyla bu tür hareketlere yönelik olarak yalnızca oportünist bir yaklaşım benimsedikleri inancının oluşmasına yol açmıştır.

Üçüncü bir tez; Marx ve Engels'in yazılarında, insanlar birbirleri ile neden yalnızca belirli maddi ve varoluşsal ihtiyaçları paylaşmaları ya da aynı toplumsal sınıfın üyeleri olmaları temelinde değil de aynı zamanda 'millet' adını verdikleri yapıların üyeleri olarak özdeşlik kurmaktadır sorusuna açıklık getirecek kaynakların bulunmamasına vurgu yapmaktadır. Bu görüşü savunanlar, Marx ve Engels'in, tarihi ve kültürel olarak tanımlanmış kolektiviteler ile özdeşlik kurmaya dair temel insani ihtiyacı hafife aldığını belirtmektedir. 'İnsan olma dışında *bir* insan olma yolu' bulunmadığından 'tür olmanın' evrensel karakterine yaptıkları vurgu iki düşünürün, tikelleşmenin insan ilişkilerinin vazgeçilmez bir koşulu olması ihtimalini görmezden gelmesine yol açmış olabilir (Cohen, 1983: 240). Marksist bir yazarın ifade ettiği gibi bu tez, komünizm toplumsal yabancılaşmayı sona erdirebilse dahi 'antropolojik yabancılaşmayı ortadan kaldıramaz' şeklindeki beklentiye ters düşmektedir (Amin, 1980: ix).

Son olarak 'ekonomizm' tezine göre Marx ve Engels, geç on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl liberal ekonomistlerinin belirttiği şekliyle dünya kapitalizminin serbest ticaret çizgisinde istikrarlı bir şekilde gelişeceğine gereğinden fazla iyimser yaklaşmıştır.[8] Onlara göre dünya pazarının engel tanımadan yayılması dünyanın her yerinde sosyalist devrimin ön koşullarını oluşturarak öne çıkan milli farklılıkların çözülmesine yol açacaktır. Marx ve Engels'in modern devletlerin, sınıf yapısı içerisindeki milli duruşları harekete geçirebilecek agresif dış politikalar benimseyerek ya da militan işçilere imtiyazlar sunarak bu süreci aksatabileceğini hafife aldığı ve proletaryanın, dünya devrimini gerçekleştirmek üzere küresel çapta bir araya gelme potansiyelini abartarak tahmin ettiği söylenmektedir. Yani, sınıf mücadelelerinin başarı ya da başarısızlığının belirlenmesinde ekonomik gelişmişlik düzeyinin önemini abartmışlardır.

Bu itirazlar bir noktaya kadar mantıksal açıdan ya da nedensellik açısından birbiriyle ilgilidir. Örneğin, milli çatışmanın temel nedenlerinin yetersiz bir şekilde açıklanması milli farklılıkların uluslararası işçi hareketine etkisinin öngörülmesini doğrudan engelleyebilir. Fakat, eleştiri gruplarının önermeleri arasında belirli bir ilişki kurulamadığında dahi yorumcular dile getirdikleri farklı meseleleri karıştırmaya ya da birleştirmeye çalışmış ve bir itirazın geçerliliğinin diğer bir itirazın geçerliliğini ifade ettiğini varsaymışlardır. Sonuç olarak, eleştirel bir kesinliğin olmaması Marx ve Engels'in milli meseleler hakkındaki görüşlerine dair önceki tartışmaları güçsüzleştirmiş ve bu görüşlerin eksik ya da savunulamaz taraflarının daha kesin bir şekilde ortaya koyulması ihtiyacını doğurmuştur.

'Sınıf İndirgemeci' Tez

Tarihsel materyalizmin 'etnik' bağlılıkları ya da kültür grubu bağlılıklarını

açıklayıcı kavramlar önermedeki görünürdeki başarısızlığı Marksizmin en çok bilinen muammalarından biri olmuştur. Örneğin, Marx ve Engels'in birçok kez dile getirdiği komünizmin gelişi ile birlikte sınıflar ortadan kalkacaktır ifadesinin anlaşılmayan bir tarafı yoktur. Devlet de ortadan kalkacak derken neyi kastettikleri konusunda spekülasyona mahal vermişlerdir; fakat sınıf ve sömürücü mülkiyet ilişkilerinin ortadan kalkmasını öngörerek iki düşünür, açıkça, sınıflı modern devlet ile ilişkilendirdikleri zor kullanma aygıtı, profesyonel liderlik ve bürokrasinin gereksiz hale gelmesini beklemiştir. *Milletlerin* sınıf ve sınıflı devletlerin ortadan kalkması ile birlikte 'yok olacağını' düşünüp düşünmedikleri ise çok daha az açıktır.

Yazılarındaki bu boşluk Marx ve Engels'in genel teorisinden tarihsel materyalizm ile uyumlu ve hem etnik hem de siyasi bağlılıkları açıklamaya muktedir bir kavrayış oluşturma çabalarına yol açmıştır. En basit çözüm yolu bu tür fenomenlerin hepsini Marx'ın sermaye birikimi teorisi içerisine yerleştirerek modern milletin, dünya pazarının yayılması ve akabinde komünist üretim ve bölüşüm biçimlerine geçiş ile birlikte önemli ölçüde değişikliğe uğramış olan temel bir unsurunu – iç pazarın birleşmesi- milliyetin tanımlayıcı özelliği olarak öne çıkarmaktır.[9] Bu iktisadi açıklamaya göre modern millet, büyük ölçüde yerel gümrük engellerini, kanun ve hükümetleri kaldırarak sermayenin ve ticari malların dolaşım alanını homojenleştiren devletin bir ürünüdür.[10] Marx ve Engels'in sınıf ve sınıflı devlet yapısının ortadan kalkmasıyla milli farklılıkların ortadan kalkacağı beklentisinde olduğu şeklindeki yargıya iki düşünürün; modern devlet ve millet, modern ticaret burjuvazisinin başlattığı bir süreç içerisinde ticari mal sermayesi tarafından yaratılan izomorf varlıklardır şeklindeki argümanından varılmaktadır. Bu sürecin ayrı devletlerin ekonomik açıdan kendi kendine yeterliliğini ortadan kaldırmaya devam etmesi, milliyet ile ilişkili farklı karakteristiklerin hepsini eş zamanlı olarak ortadan kaldıracaktır.[11]

Marx ve Engels'in teorisindeki diğer unsurlardan yeniden bir milli fenomen 'kavrayışı' inşa etme çabaları, iki düşünürün bu fenomenleri teorik açıdan yalnızca üretim ve sınıf ilişkileri içerisinde ya da bir devletteki yönetici sınıfın, toplum üzerindeki egemenliğini devam ettirmek için uyguladığı kasıtlı politikalarmış gibi değerlendirerek ele alabildiği varsayımını güçlendirmeye meyillidir. Durum gerçekten 'Marx ve Engels, milliyeti; öncelikle ve münhasıran, sermaye dolaşımı ve bu dolaşıma eşlik eden sınıf ilişkileri bağlamında anladı' şeklindey olsaydı; iki düşünür, devlet pazarlarının birleşmesi ve kaynak ve güç üzerindeki çatışmalar neden genellikle millet düzeyinde ortaya çıkmaktadır sorusunu tümden görmezden gelmiş görünebilirdi.[12] Milli çeşitlilikleri, ayrı 'sınıflı devletler' arasındaki görece yüzeysel farklılıklara 'indirgeyerek' bu devletlerin çözülmesini toplumlar arası çatışmanın ortadan kalkmasına denk

tutabilirlerdi. Diğer yandan, Marx ve Engels eğer dilsel, kültürel ve tarihi faktörlerin ayrı ekonomik sistemlerin oluşmasındaki rolünü kabul etseydi iki düşünürün komünizmin, hâlihazırda bu sistemler içerisinde yaşayan halklar içindeki ve arasındaki çatışmaları sona erdireceği şeklindeki beklentisi bir ya da iki varsayıma dayanmalıydı. Marx ve Engels, ayrı 'milli' gruplar ile ilişkili siyasi olmayan farklıların şu ya da bu şekilde komünizmde devam edebileceğini; ancak bu farklılıkların, toplumlar arası sömürü ya da yıkıcı düşmanlığın oluşması için yeterli koşulları sağlamayacağı tahmininde bulunmuş; ya da bu tür farklılıkların uluslararası sermayenin yayılması ile az ya da çok aşınacağını varsaymış ve bunu yabancılaşmış insan ilişkilerinin ortadan kalkmasının gerekli koşulu olarak görmüş olabilirler. Marx ve Engels'in erken dönem komünist yazılarının birçoğunda dünya pazarının 'milliyeti' aşındırmasına atıfta bulunulmaktadır, fakat bu çalışmalarda 'milletlerin' ortadan kalkacağına dair bir atıf yoktur. Burada aynı kökten gelen bu kelimeleri yazarların nasıl kullandığını açıklığa kavuşturmaya ve bu iki kelimeyi eş anlamlı olarak görmediklerini göstermeye çalışıyorum.

Erken dönem materyalist yazılarında Marx ve Engels için 'milliyet' öncelikle, birbirinden dilsel, kültürel ya da devlet kurumları ile doğrudan ilişkisi bulunmayan diğer karakteristikler açısından ayrılmış cemaatlerin değil devletlerin bir özelliğidir. Böylece, iki düşünür, sivil toplum "devlet ve milleti aşar" diye ifade etmekte ve sivil toplum "kendisini dış ilişkilerde *milliyet* şeklinde göstermeli ve içeride devlet gibi örgütlenmelidir" demektedir (Marx ve Engels, 1974: 57). Bu bağlamda, milliyet, bir devletin hem diğer devletlere karşı egemenliğinin hem de halkının başka bir devlet yerine bu devlete bağlılığının ifadesidir. Bu son anlamında 'milliyet', endüstri ülkelerinin işçileri için "zaten ölüdür" (Marx ve Engels, 1974: 78). Marx ve Engels, farklı sınıfları kapsayan devletlerdeki birliğin soyut bir ideali olması ölçüsünde milliyeti, cemaatin ulus-devlet tarafından geliştirilen ve yönlendirilen kolektif bir 'illüzyonu' olarak görmektedir.

Fakat 'milliyetlerin' bu çoğul kullanımına dikkat edin: "komünist devrim … kendi içerisinde günümüz toplumundaki sınıfların, milliyetlerin vb. çözülmesinin ifadesidir" (Marx ve Engels, 1974: 94). Burada, iki düşünürün, bir devletin kendi halkına atfettiği soyut ya da 'hayali' kimliğe değil ampirik insan topluluklarına atıfta bulunduğu açıktır: sınıflar, milliyetler, 'vb'. Bu sıralamada yer alan toplulukların -Marx ve Engels'in komünizmde hayata geçirilebileceğini düşündüğü- 'tür' birliğine karşı pratik ve bilişsel engeller oluşturarak topluluk halindeki insanları diğer insanlardan ayırmaya yönelik bir eğilimi vardır. Bununla birlikte, iki düşünür, 'milletleri' 'milliyetler' ile eş anlamlı görmüştür şeklinde bir sonuca varmanın metinsel bir temeli bulunmamaktadır. Bağlamdaki hiçbir şey 'bugünkü toplumun' 'dünya toplumuna' eşdeğer

olabileceğini düşündürmediğinden komünizmin, bugünün toplumundaki milliyetlerin çözülmesini temsil ettiği iddiası, var olan devletler içerisindeki milli çatışmaların -böyle çatışmalar devletlerdeki burjuvaziye karşı proletarya dayanışmasının gelişmesini engellediği sürece- ortadan kaldırılması için bir çağrı şeklinde okunabilir. Marx ve Engels, devletlerdeki sınıflar ve etnik düşmanlıkları öngördükleri devrimsel uluslararasıcılığın bir önkoşulu saymıştır: devrimin başlangıç safhasında işçi sınıfının millet çapında örgütlenmesini kolaylaştıracak düzeyde merkezileşmiş devletlere dayanan bir uluslararasıcılık. Bu yoruma dair daha fazla destek Marx ve Engels'in çoğul 'milliyetleri' hemen hemen münhasıran çok milletli devletlerdeki çeşitli etnik gruplara atıfla kullandıkları sonraki yazılarında bulunabilir.

Marx ve Engels'in çalışmalarında 'millet' sık sık modern-ulus devleti ifade edecek biçimde 'devlet' ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Bu terminolojik karışıklık, Marx ve Engels milleti, önemli ölçüde sınıflı devlete indirgenebilir ve bu yüzden devletin ortaya çıkmasına yol açan aynı iş bölümünün bir ürünü olarak gördüğü şeklindeki tezin ana kaynaklarından biridir. İki düşünürün, terimleri daha açık bir şekilde tanımlamaktaki başarısızlığını örtmese dahi bağlama daha yakından bakmak bu tür bir yanlış anlamanın önüne geçmeye yardımcı olabilir. Örneğin, Marx'ın 1864 yılında yazdığı bir mektupta yer alan şu bölüme dikkat edin: "Milletlerin iç örgütlenişinin tamamı, uluslararası ilişkilerinin hepsi belirli bir iş bölümünün ifadesi değil de nedir? İşbölümünde değişiklikler meydana geldiğinde onların da değişmesi gerekmeyecek mi?" (Marx, 1978: 178).

Devletsiz milletlerin hem 'iç örgütlenişi' hem de düzenli uluslararası ilişkilerde bulunma kapasitesi bulunmayacağından, bu alıntının en mantıklı yorumu 'milleti' 'devlet' ya da 'ulus-devlet' ile eş anlamlı kabul ederek yapılabilir. Gazetecilik ve mektuplaşmalarında dönemlerinin devletsiz milletlerine çok fazla atıf varken, diğer bölümlerde iki düşünür, millet ve devleti birbirinden ayırmaktadır. Marx ve Engels bu ayrımı, insanların kendilerini kolektif olarak 'milletler' şeklinde tanımlamalarına imkân tanıyan, kökenleri ve kalıntı varlığı devlet ve sınıf mücadelelerinden farklı, birtakım karakteristikleri kabul ettikleri itibarını uyandıracak biçimde yapmaktadır. En eski ortak çalışmalarından birisi olan *The German Ideology'*de sınıflı devletler "her zaman her aile ve kabile toplumunda bulunan et ve kan, dil… gibi gerçek bağlara *dayanmaktadır"* demişlerdir (Marx ve Engels, 1974: 53). Sınıflı devletin bu görünüşte 'doğal' öncülleri sınıf temelli üretim sistemlerinin neden birtakım başka sınırlar içerisinde değil de belirli bir sınır içerisinde ortaya çıktığını açıklamaya yardımcı olmakta ve Marx ve Engels'in milli karakteristikler hakkındaki siyasi ya da sınıf temelli diğer açıklamaları tam ve ayrıntılı bir şekilde ele almadığını göstermektedir. Ayrıca iki düşünür için 'millet'; tarihi, ön-siyasi kökenleri olan ve yalnızca modern devlet

kurumları ya da ticari mal üretiminin merkezileşmesi yoluyla değil fakat aynı zamanda akrabalık ya da dil 'bağı' yoluyla tanımlanan bir kolektivite anlamına gelmektedir.

Bu tanımları göz önünde bulundurarak şimdi Marx ve Engels'in milletleri yabancılaşma ve sömürünün taşıyıcıları ve bu yüzden iş bölümü tarafından üretilen varlıklar gibi aynı çözülme sürecine tabi olarak ele aldığını varsaymanın mantıklı olup olmadığını sorabiliriz. Marx ve Engels milli çoğulluğun çatışmacı olmayan bir boyutunu açıkça tanımamıştır. Bununla birlikte, komünizmde sınıf ilişkilerinin çözülmesinin milletlerin belirli bir sınıfın çıkarı üzerinden fonksiyonel ilişki kurularak açıklanamayan dil, teritoryallik ya da kan bağı gibi özelliklerinin çözülmesine zorunlu olarak yol açacağını da ifade etmemişlerdir. Marx ve Engels, işbölümünün milli husumetlerin altında yatan neden olduğunu iddia etmişlerdir; ancak çeşitli milli kimliklerin oluşmasına katkıda bulunan farklı fenomenlerin tamamını ortaya çıkardığını söylememişlerdir. Bu fenomenler sınıf çıkarlarına hizmet etmek üzere devlet tarafından tekelleştirildiğinde temsil ettikleri varsayılan müşterek 'millet' yabancılaşmış ve sömürücü bir hal almaktadır *çünkü* bunlar sınıflı devletin mülküdür. Bununla birlikte, eğer milli kimliği oluşturan unsurlar sınıflı toplum ile aynı düzlemde değil ve iş bölümünden kaynaklanmıyor ise; tıpkı sınıf ve devlet gibi bunların da komünizmde ortadan kalkacağı düşüncesini Marx ve Engels'e atfetmememiz gerekmektedir.

Marx ve Engels o halde toplumsal ve toplumlar arası çatışma sorununu basitçe insani çeşitliliğin bir fonksiyonu olarak görmemiştir. Bu, Marksist düşünürler için basmakalıp bir ifade olabilir ama uzun süre boyunca Uluslararası İlişkiler öğrencileri tarafından çok fazla göz ardı edildiği için açıklanması gerekmektedir.[13] Sınıflar ve sınıflı devletler insanları, içkin sosyal doğalarından topluluklar şeklinde değil fakat sömürücü üretim ilişkilerini temsil ettikleri için ayırıyor gibi görünmüştür: kapitalizmin son safhalarında üretici güçlerin büyümesi açısından nihai olarak işlevsiz hale gelen ilişkiler. Sınıfların, kapitalizmin ölümcül krizlerine yol açan sömürüyü kolaylaştıran toplumsal rolleri temsil ettikleri sürece demode hale gelmeleri beklenmektedir. Marx ve Engels'in yazılarında kapitalizmin sömürücü özelliklerinin milli kimlik ile ilişkili yerel ve kültürel farklılıklara kaçınılmaz bir şekilde bağlı olduğu şeklinde herhangi bir ifade yoktur.

Eğer Marx ve Engels, milli sadakat odağı olabilecek sınıf-nötr, 'doğal' karakteristiklerin varlığını fark ettiyse iki düşünür, tarihsel materyalizmin açıklayamayacağı bir sosyal fenomen kategorisi ile karşı karşıya kalmış gibi görünmektedirler. Eğer Marx ve Engels ayrıca etnisitenin, sınıfsal olmayan çatışmanın bağımsız bir kaynağı olma işlevinin sona ermesine ve sınıf mücadelelerinde en çok ikincil bir çatışma kaynağı haline gelmesine ilişkin

tarihsel koşulların temel bir açıklamasını yapmış olmasaydı bu gözden kaçırma teorilerinin uyumuna zarar vermiş ya da hatta teorilerinin içini boşaltmış olabilirdi. Siyasi milliyet eleştirileri; devlet-özdeşleşmeleri, sömürücü sınıf ilişkileri ağını gizlemektedir argümanına dayanırken etnik milliyet eleştirileri; farklı etnik grupların yaşam koşulları, değer ve kültürlerindeki oldukça öne çıkan farklılıklar sosyalist devrimin önkoşullarının eksik ya da düzensiz gelişiminin sonucudur düşüncesine dayanmaktadır.

Yukarıda Marx ve Engels'in milletlerin tüm özelliklerini değil milli çatışmaları sınıflı toplumun ürünü olarak gördüğünü belirttim. Fakat ilksel, sınıfsız toplum ile ilgili bir bölümde Engels 'savaş, farklı cemaat gruplarının eş zamanlı olarak bir arada bulunması kadar eskidir' derken Marx, *Grundrisse*'de sınıf öncesi koşullarda sürdürülen savaşı "canlı olmanın objektif koşullarını elde etmek ya da bir kez elde ettikten sonra onu korumak ve daimi kılmak için gerekli büyük kapsamlı görev, büyük müşterek iş" olarak tanımlamaktadır (Engels, 1943: 202; Marx, 1974: 474). İlk ifade - bu ilksel toplumlardaki üretim ilişkilerinin sınıfsal olmayan doğasına bakılmaksızın - toplumsal çoğulluk gerçeğinin çatışmaya neden olduğunu ima ediyor gibidir. İkinci ifadenin, insan yerleşiminin -herhangi bir sınıf motivasyonunun dışında- farklı teritoryal gruplar arasında daimi bir ihtilaf kaynağını besleyebilmesi gerçeğinde olduğu gibi herhangi bir cemaatin teritoryal temelinin ekonomik ya da sosyal bir önem kazanabileceğini önerdiği söylenebilir. Bu yorumlara dayanarak bazı yorumcular Marx ve Engels'in iki faktörün - çoğulluk ve teritoryallik - insan toplumunu temelde kronik bir biçimde savaş haline meyilli kılan tarih ötesi rolünü kabul ettiğini; ancak bu faktörleri, tarihsel materyalizme dâhil edemedikleri ve bu yüzden teorilerinin varsayılan açıklayıcılığına zarar verdikleri sonucuna varmıştır.[14] Marx ve Engels'in topluluklar arası çatışma hakkındaki ifadeleri "*milli* çatışmalar, sınıflı toplum ile eş zamanlıdır ve komünizmde ortadan kalkacaktır" önermesi ile tutarlı hale getirilebilir mi?

Bu sorunun cevabı Marx ve Engels'in anladığı şekliyle ilksel cemaat ve 'tam' komünizm arasındaki temel farklılıklarda yatmaktadır. Doğal cemaatlerin çatışma üreten teritoryallik ve toplumsal çoğulluğu, komünizmde görülmeyen ancak erken sınıfsız cemaatlerde görülen birbiri ile alakalı üç faktörün fonksiyonu olarak anlaşılmalıdır: (1) kıtlık koşulları, (2) gelişmemiş üretim güçleri ve (3) sonuç olarak insan ilişkilerine hakim olan koordine edilmemiş şans. Bunun aksine Marx, komünizmi, optimal düzeydeki üretici güçler tarafından üretilen ve yeniden üretilen ve rasyonel insan kontrolünde bulunan evrensel bolluk dönemi olarak görmüştür. Marx, bu tür koşullarda savaşa yönelim ya da çatışmanın yol açtığı ikincil önyargı ve antipatilerin ortaya çıkamayacağını söylemektedir. Marx'a göre *kapitalist* toplumda milli çatışmanın ortadan kalkması tabii ki

öncelikle -amaçları doğrultusunda etnik farklılıkların kullanılabileceği - sınıf çatışmalarının ortadan kalkmasına bağlıdır. Üretim güçlerinin optimal düzeyde olmasa da oldukça gelişmiş olduğu ve işçi sınıfının maruz kaldığı kıtlığın burjuvazinin sömürücü egemenliğinin fonksiyonu olarak görülebileceği bir dönemde 'doğal' cemaatler arasında çatışmaya yol açan primordiyal koşulların aşılması Marx için ikincil önemde olmuştur. Bu ilksel koşulların geçiciliği Marx'ın bunları sınıfsal olmayan çatışmanın tarih öncesi boyutu olarak kabul etmesine ve aynı zamanda bu tür çatışmaların komünizmde olmayacağını söylemesine imkân tanımıştır.

Marx ve Engels'in materyalist tarih teorisi iki düşünürün, toplumsal birimlerin insani ve teritoryal sınırlarının belirlenmesine ekonomik ilişki ve siyasi kurumların ne denli önemli faktörler olabileceğinin farkında olduğunu gösterirken ben, onların, bu tür ilişki ve kurumları, insanların kolektif çıkarlarını neden genellikle sınıf üzerinden değil de milliyet üzerinden ifade ettiklerini açıklamak için gerekli olan *yegâne* faktörler olarak görmediğini belirttim. Böylelikle, 1848 devrimleri sırasında Habsburg İmparatorluğu'nda yükselişe geçen ayrılıkçı milliyetçilikler hakkındaki bazı makalelerinde Marx ve Engels, üretici güçlerin gelişmesini ve sınıf ilişkilerinde buna tekabül eden değişiklikleri önceden sessiz olan milli farklılıkları harekete geçiren unsurlar olarak tanımlamıştır; ancak bu, onların milli çatışmanın parametrelerinin belirlenmesinde kültürel ya da tarihi faktörlerin önemini küçümsedikleri anlamına gelmemektedir.[15] Milli çatışmanın yönetici sınıfın çıkarına olduğu *için* ortaya çıktığını ya da yönetici sınıfın 'milliyetçiliği' sınıf mücadelesinde kullanılacak silahlardan biri olması için yarattığını da iddia etmemişlerdir. Yalnızca, yönetici sınıfın, devrimsel değişim sırasında alevlenen bu tür çatışmaları kasten ya da 'ideolojik' olarak kendi çıkarına olan mülkiyet ilişkilerini dengelemek için kullanabileceğini ifade etmişlerdir.

Marx ve Engels bu açıklayıcı yaklaşımı, milliyetçiliği sınıf mücadelesine 'indirgenebilir' şekilde ele aldıkları iddiasını çürüten bir tutumu daha açıkça benimsedikleri 1860 ve 1870'lerde geliştirmiştir. 1875'teki Birinci Enternasyonal'de Marx:

> Uluslararası işçi partisinin bağımsız bir Polonya milleti yaratmaya çalışmasında en ufak bir çelişki bulunmamaktadır… Bir millet, bağımsız yaşamı yabancı bir işgalci tarafından baskı altına alındığı sürece tüm gücünü, tüm çabasını ve tüm enerjisini kaçınılmaz bir şekilde dış düşmana yöneltecektir; bu yüzden bu süre zarfında iç yaşamı felce uğramıştır; toplumsal özgürleşmeyi sağlamaya muktedir değildir. (Marx, 1981: 391)

Bu alıntı göstermektedir ki Marx, sınıfsal özneleri siyasi arenaya yerleştirmenin milli açıdan algılanan çıkarları tarihin bazı dönemlerinde çok önemli birer

mesele haline getirebileceğinin farkındadır. Bu tür çıkarlar, kendilerini üreten sınıfsal koşullardan belirli bir 'özerklik' kazanabilir ve var olan sınıf ilişkilerini yeniden şekillendirmek ya da sağlamlaştırmak için ekonomik yapıyı etkileyebilir şeklindeki anlayış Marx ve Engels'in birçok makale ve söyleminde ima edilmektedir. İngiliz ve İrlandalı işçiler arasındaki milli husumetler hakkındaki yazılarında Marx milliyetçiliğin, uluslararası sınıf dayanışmasının gelişimini ciddi bir şekilde geciktirebileceğini kabul etmeye yaklaşmıştır. Britanya'nın 'ilk kolonisini' sistematik bir şekilde fakirleştirmesi ve 1850'lerde İrlanda halkını 'koyun, domuz ve öküz' ile ikame etme çabaları[16] sonucunda "tüm İngiliz endüstri ve ticari merkezlerinde artık İngiliz ve İrlandalı proletaryalar şeklinde iki hasım kampa ayrılmış bir işçi sınıfı bulunduğunu" 1870'te ifade etmiştir (Marx, 1978: 407). Bu ayrılığı açıklarken Marx "sıradan İngiliz işçi İrlandalı işçiden nefret etmektedir çünkü onu kendi yaşam standardını düşüren bir rakip olarak görmektedir" şeklinde bir gözlemde bulunmuştur. Fakat neden milli önyargılardan hemen hemen ari olduğu varsayılan bir sınıf içerisinde İngiliz işçilerin kendi aralarındaki rekabet İrlandalı işçiler ile aralarındaki rekabetten daha az vahşi olsun? Marx'a göre cevabın bir kısmı merkez ve koloni arasındaki, İngiliz işçiye kendisini 'yöneten milletin bir üyesi olarak görme' imkânı veren asimetrik ilişkilerin psikolojik etkisinde aranmalıdır. 'Tam da bu sebeple' Marx "o, kendisini ülkesindeki aristokrat ve kapitalistlerin İrlanda'ya karşı bir aracı haline getirmekte ve böylelikle onların *kendi üzerindeki egemenliğini* güçlendirmektedir" demiştir.[17]

Bununla birlikte, Marx, İngiliz-İrlandalı husumeti için işlevsel bir açıklama getirmekten kaçınmıştır. İngiliz işçi İrlandalı işçiye karşı önyargılıdır; çünkü bu tür önyargılar İngiliz yönetici sınıfının yararınadır dememiş, ortak bir proletarya bilincinin gelişimini engelleyen tarihi, kültürel ve dini engellerin varlığını tanımıştır. Bu engeller "basın, kürsü, mizah dergileri kısacası yönetici sınıfın elindeki tüm imkânlar tarafından yapay olarak devam ettirilmekte ve artırılmaktadır" iddiası yalnızca, yönetici sınıfın, koloni politikasının amaçlanmayan bir yan etkisini, bu yan etki ideolojik açıdan bir kere uygun görüldükten sonra işçi sınıfı kademelerini bölmek için nasıl teşvik edebileceğini açıklamak için getirilmektedir (Marx, 1978: 408). Marx'ın ayrışmanın nedeni olduğunu söylediği ekonomik, siyasi ya da kültürel faktörlerden herhangi birinin açıklayıcılığını tamamen kabul ettiği açık değildir. Bununla birlikte, Britanyalı kapitalist ve aristokratlar İrlandalı işçileri İngiltere'ye zorla göç ettirerek rekabete yol açmasaydı kültürel farklılıkların siyasi bir ihtilafa neden olmayacağını açıklamasında belirtmiştir.

Bu argümanlar Marx ve Engels'in sınıfı, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kolektif davranış kalıplarını açıklayan birincil birim olarak görürken milli faktörlerin – hem siyasi hem de 'kültürel'- sınıf mücadelesinin biçim ve

kapsamını koşullandırdığını yadsımadığını göstermektedir. Bu herhangi bir şekilde sınıf teorisinin sınırlarının kabulü anlamına gelmemektedir. Marx ve Engels, devleti özünde bir sınıf-inşası olarak gördüğünden aynı zamanda devletin, devrimci geçişleri sınırlandırma ya da teşvik etmedeki rolünü daha geniş sınıf mücadelesinin bir parçası ya da parseli olarak değerlendirebilmiş; ve milleti, devlete indirgenebilir bir şekilde ele almazken milliyetçiliği de sınıf ilişkilerinden soyut bir şekilde açıklamaktan kaçınmamıştır. Marx ve Engels'in yaklaşımındaki yenilik uluslararası ittifak ve milli çatışma kalıplarının devletler *içerisindeki* ya da aslında devletsiz milli gruplar içerisindeki sınıfsal oluşumlar üzerinden analiz edilmesinin sınıfsal olmayan bir teoriden daha açıklayıcı olacağının belirtilmesidir. Bu yaklaşımın siyasi etkileri bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

'Yetersiz Kriter' Tezi

1840'larda Avrupa işçi sınıfı hala görece küçük ve dağınık bir halde iken Marx ve Engels devrimci ümitlerini burjuvaziye ya da burjuvazinin topraklı aristokrasi arasındaki müttefiklerinin önderlik ettiği demokratik ve feodal karşıtı güçlere yöneltmişti. Bu tür devrimleri; burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki bir sonraki dönemin mücadelesine yönelik merkezileşme, sanayileşme ve proleterleşme hareketlerini teşvik etmek amacıyla feodalizmin kalıntılarını ortadan kaldırmak üzere desteklemişlerdir. Feodal mülkiyet ilişkilerinin sürekliliğini ve bunlara tekabül eden siyasi düzen olan mutlak monarşiyi açıklamak için Marx ve Engels muhafazakârlığın uluslararası boyutlarını vurgulamıştır. Onlara göre demokratik devrim stratejisi oluştururken dikkate alınması gereken en önemli faktör Avrupa yönetici sınıflarının kendilerine yönelik herhangi bir devrimsel tehdide ortak cevap verme ihtimalidir.

Avrupa devletler sisteminin sınıfsal analizi ile Marx ve Engels milli hareketlere yönelik tartışmalı politikalarını şekillendirmeye başlamıştır: Kutsal İttifak'ın temsil ettiği ve en inançlıca Kutsal Rusya tarafından devam ettirilen dayanışmacı tepkinin çöküşünü sağlayarak işçi devriminin uzun dönem çıkarlarına hizmet edecek bir politika. Avrupa'daki diğer radikal ve demokratlar gibi onlar da Polonya örneği ile özellikle ilgilenmiştir; çünkü Polonya'nın Kutsal İttifak tarafından parçalanması geniş bir biçimde mutlakiyetçi gücün Kıta'daki dayanak noktası olarak görülmüştür. Temel olarak, on dokuzuncu yüzyılda Almanya ve İtalya'yı meydana getiren küçük, düzensiz bir şekilde gelişmiş çok sayıdaki birimin büyük ve ekonomik açıdan yaşayabilir devletler haline gelmesi halinde bu devletlerin Çarlık Rusya ve Habsburg İmparatorluklarının gerici etkisine karşı çıkabileceğini düşündüklerinden Alman ve İtalyan birliğinin sağlanmasını da güçlüce desteklemişlerdir. Aynı zamanda, Marx ve Engels bu konuda tamamen katı olmasa dahi Habsburg ve Osmanlı topraklarında dağınık bir şekilde bulunan

çeşitli Slav milliyetlerinin milliyetçiliklerine hiddetli bir şekilde karşı çıkmıştır. Engels özellikle Sırp, Hırvat, Sloven ve Çeklerin siyasi isteklerine bilimsel olmayan bir şekilde toptan karşı çıkma eğiliminde olmuştur. Engels'in daha aşırı ifadeleri kendisine sempati duymayan ve Marx ve Engels'in milli hareketlere yönelik tutumunu anlamak için bu ifadelere gereğinden fazla önem atfeden sevimsiz yorumcuların dikkatinden kaçmamıştır.[18]

Bununla birlikte, bu yazıların yanlış anlamaya açık oluşu sorunun zaten kendisidir. Marx ve Engels'in milliyetçilik hakkındaki dağınık ve üslup olarak heterojen yazılarında 'genel tutum' olarak tanımlanabilecek uyumlu bir perspektif sunduklarını söylemek dahi şüphelidir. Bu tür şüpheler milli hareketlere dair tutarlı, 'ilkeli' bir tutum oluşturmak için *gerekli* olan ilkeler hakkındaki yerleşmiş yargılardan kaynaklanıyor olabilir. Marksist ve liberal yazarlar tarafından bu anlamda en çok dile getirilen kriter bir milli hareketin kelimenin en geniş anlamıyla 'baskıyı' hafifletmeye yönelik olup olmadığıdır.[19] Bu görüşe göre bir milletin yabancı boyunduruğuna karşı sürdürdüğü mücadele desteklenecek ise kendi ülkesinde benzer bir mücadelede bulunan *tüm* milletleri desteklememek tabii ki tutarsız olacaktır.

Bir tutarlılık göstergesi olarak bu kriter, Marx ve Engels eğer bazı milli hareketleri bu hareketlerin temsil ettiği grupların baskı altında bulunması *gerekçesiyle* desteklerken benzer baskıya maruz kalan milletlerin yürüttüğü diğer hareketlere karşı çıksaydı, bu, iki düşünürün tutumunu yanlışlardı. Bununla birlikte, Marx ve Engels'in ayrılıkçı milliyetçilikleri birbirinden ayırmasının temeli bu tür genel bir ilkeye indirgenebilir durumda değildir. Baskının milli ve uluslararası boyutları arasındaki ilişkiye dair daha karmaşık bir anlayış Marx ve Engels'in komünist destek verilebilecek hareketleri seçmesine zemin hazırlamıştır. Marx ve Engels'in genel teorisi ve milli politikası arasında doğrudan bir ilişki kurmaya çalışmak anlamsız olabilse dahi bu politikanın herhangi bir teorik temelinin olmaması gibi bir durum söz konusu değildir. Genel teori Marx ve Engels'in politikasını dikte etmemiştir; ancak siyasi durum hakkındaki analizine yön vermiştir ve bir milli politika yerine diğer bir milli politikanın amaca uygunluğunu gösteren de bu analizdir.

İki düşünür 1847 yılında verdikleri birtakım demeçlerde teorilerinin temelini dile getirmiştir ve bu, kariyerleri süresince milli hareketlere yönelik benimsedikleri stratejinin köşe taşı olarak kalmıştır. Engels demecinde: "Bir millet aynı zamanda hem özgür olup hem de diğer milletleri baskı altında tutmaya devam edemez" demiştir (Engels, 1981: 100). Bu öylesine söylenmiş metafizik ya da ahlaki bir önerme değildir: tarihsel materyalizme oldukça dayanan, bir milletin başka bir millet tarafından sömürülmesi, sömüren milletin yönetici sınıfının payına düşen

faydalar üzerinden fonksiyonel olarak açıklanabilir şeklindeki tezin ifadesidir. Başka milletlerin baskı altına alınması bu sınıfa kendi ülkesinde emri altında bulunan sınıfları baskı altına alma imkânı vermektedir.

Engels bir yıl sonra bu konuyu değerlendirdiği Polonya hakkındaki bir makalesinde çeşitli milli cephelerde artan bir sömürü 'sisteminin' baş gösterdiğini ifade etmiştir.[20] Polonya'nın Prusya, Avusturya ve Rusya arasında parçalanmasının temel nedeni olarak Polonya'nın kendi içerisindeki sınıf çatışmalarını göstermiştir; parçalayan güçlerin stratejik ve siyasi motifleri ikincil nedenler olarak ifade edilmiştir. Engels'e göre Polonya aristokrasisi, ülkesinin Kutsal İttifak tarafından parçalanmasını burjuvaziye karşı geleneksel ayrıcalıklarını korumanın yegâne yolu olarak görmüştür. Bu yüzden, Polonya yönetici sınıfının çıkarları, milli burjuvaziye karşı ülke içi konumlarını sağlamlaştırmak için dış destek arayan üç mutlakiyetçi gücün yöneticilerinin çıkarları ile çakışmıştır. Bu analiz, Engels'in, yabancı egemenliğine karşı reformcu olmayan ve sömürüye imkân tanıyan mülkiyet ilişkileri ve bu ilişkilere tekabül eden sınıf oluşumlarını ilk aşamada değiştirmeyen milli bir hareketin, işçi sınıfının desteğini almaması gerektiği sonucuna varmasına yol açmıştır. Ona göre bu tür bir desteği sağlamak için milli bir hareket, yalnızca yararsız gerici bir sınıfın çıkarlarını değil milleti oluşturan halkın geniş bir kesiminin uzun dönem çıkarlarını iyileştirerek hakikaten *milli* olmalıdır. Marx bu kriteri Polonya örneğinin ötesinde de uygulamıştır. İrlanda'daki 'milliyetçi' ve 'milli' partiler arasında bir ayrım yaparak milliyetçi partilerin davalarını tamamen negatif bir ayrım temelinde sürdürdüklerini, milli hareketlerin ise değişken ve potansiyel olarak gerici milliyet ilkesine gerçek bir toplumsal içerik kazandırdığını belirtmiştir. Marx, romantik milliyetçiliğin yükselişte olduğu bir dönemde ülke içi yönetimin yabancı boyunduruğundan daha az baskıcı olmayabileceğine işaret etmesi açısından özellikle dikkat çekici olmuştur. "Eğer sadece Rus otokratların yerine Polonyalı aristokratlar geçerse despotizm yalnızca milli bir nitelik kazanacaktır… Polonyalı efendinin üzerinde artık Rus bir efendi olmayacaktır, Polonyalı köylünün üzerinde ise hala bir efendi olacaktır – yalnızca köle bir efendi yerine özgür bir efendi. Bu tarz bir siyasi değişimde herhangi bir toplumsal değişim yoktur" (Marx, 1981: 104-105).

Ortağınının bu ifadelerini takiben verdiği bir demeçte Engels, toplumsal ilerlemenin uygunluk kriterine dünya-tarihsel bir nitelik kazandırmıştır. Engels, (1981: 108) uluslararası sömürü 'sistemi' bir *millet*in baskı altında tutulmasını diğer bir *millet*teki baskıya bağımlı hale getirdiği için milli bir hareketin kendi sınırları ötesindeki sınıf mücadelesine katkıda bulunması gerektiğini söylemiştir. Sınıflı devlet teorileri sayesinde Marx ve Engels, sömürüyü, içeride ve dışarıda

tüm milletler tarafından diğer milletlere karşı değil sınıflar tarafından diğer sınıflara karşı işlenen ve sömürülen milletin yönetici sınıfının da belli bir düzeydeki işbirliğini kapsayan bir şey olarak görmüştür. Bu temelde, iki düşünür, milli bir hareketin hem baskı uygulayan hem de baskı altında tutulan milletin yönetici olmayan üyelerinin yararına olması ve böylece her iki milletin yönetici sınıfına zarar vermesi gereğinin üzerinde durabilmiştir. Bu kriteri, stratejik devrimsel hareket seçeneklerini materyalist olmayan ya da sadece 'pragmatik' bir şekilde hesaplayarak değil baskı ve milli çatışmanın nedenlerinin sınıfsal analizini tarihsel bir bağlamda yaparak oluşturmuşlardır.

Polonya hakkındaki makalesinde Engels, işçi sınıfı desteği konusunda başka bir kriter daha getirmiştir: amaçlanan ulus-devlet 'yaşayabilir' olmalıdır. Bu kriteri, uluslararası sınıf oluşumlarının materyalist bir analizinden değil fakat yaşamın temel stratejik ve coğrafi gerçeklerinin gözleminden oluşturmuştur. Engels için 'yaşayabilirlik' yeni bir devlete etkili bağımsızlık sağlayacak ve bir halkı güçlü, gerici komşular tarafından sömürülebilecek milli ayrışmalardan ari kılacak şekilde sınır çizebilme anlamına gelmektedir. Bu yüzden Engels, bağımsız bir Polonya devletinin yaratılmasını Merkezi ve Doğu Avrupa'da baş gösteren ayrılıkçı milliyetçiliklerin yol açtığı "siyasi sorunların şimdiye dek en çok çözüme ulaştırılabileni" olarak tanımlamasına rağmen "Karpatların güneyindeki karmakarışık milliyetlerin bağımsızlık mücadeleleri tamamen farklı bir karışıklık düzenindedir… ve bu mücadeleler çok daha fazla kan, karmaşa ve iç savaşa yol açacaktır" demiştir (Engels, 1981: 154).

Şimdiye kadar, Marx ve Engels'in kriterleri materyalist açıklama ve siyasi realizmin güçlü bir karışımına dayanmaktadır. 1848 demokratik ayaklanmalarının baskılanmasında Çek ve Güney Slav milliyetlerinin karşı-devrimci rolünü açıklamak için 'tarihsel' ve 'tarihsiz' milletler teorisini geliştirerek Engels kendisinin (ve dolayısıyla partnerinin) başını belaya sokmuştur. Engels'e göre bu 'millet parçaları' yaratılış itibariyle bağımsız bir varoluş sürdürmeye muktedir değildir; her zaman büyük gerici güçlerin piyonu olmuşlar ve olacaklardır. Bu tamamen 'metafizik' bir teori değildir[21]. Örneğin, küçük ve görece az gelişmiş milletlerin daha güçlü komşularının eksenine düşme eğilimi gösterdiklerini ifade etmek mantıksız değildir. Ayrıca, birçok küçük Slav milliyeti yüzyıllardır şu ya da bu mutlakiyetçi devletin gölgesinde kalmış olduğundan resmi bağımsızlığın onlara kelepçelerini kırma imkânı vereceği önermesine şüpheyle yaklaşmak akıl dışı değildir. Bununla birlikte, Engels'in 'tarihsiz' ve 'tarihsel' kategorilerini kullanması savunulamaz çünkü kendisiyle çatışmaktadır. Bir tarafta, Engels'in temel dayanağı deterministtir. Ona göre milletler tarihsel olarak öyle bir şekilde programlanmıştır ki devrimci ya da gerici bir şekilde davranmak dışında bir seçenekleri bulunmamaktadır: ya çok küçük, ve gerici güçlere karşı koymak için

diğer milletlere bağımlıdırlar ya da değillerdir. Diğer tarafta, Engels, Polonya ve Macaristan gibi milletlerin devrimci yolu seçmesini takdir ederken diğerlerinin karşı-devrime katılmasını bu milletlerin başka bir seçeneği seçmeye zaten muktedir olmadıklarını belirttikten sonra kınamıştır.

1848 devrimlerinin şiddetli bir şekilde bastırılmasından sonra Marx ve Engels'in ümitsizliğe kapılması Engels'in küçük Slav milliyetleri hakkındaki küçümseyici değerlendirmelerini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Önceki makalelerinde bulunan ılımlı ve hatta sempatik ton Slav tepkisini materyalist olmayan 'tarihsiz' millet teorisine başvurmadan açıklamaya oldukça muktedir olduğunu göstermektedir.[22] Kısacası, Engels, milli davranışın 'devrimci' ve 'karşı-devrimci' kalıplarını açıklamak için bu teoriye *ihtiyaç* duymamıştır. Önceki yazılarında, herhangi bir Slav milli hareketinin reform çabalarına karşı işleyen coğrafi, toplumsal ve uluslararası engellere işaret ederek bu tür kalıpların oldukça kabul edilebilir bir açıklamasını zaten sunmuştur. Engels, en iyi demokratik amaçların güdülmesi halinde dahi bu engeller yüzünden "Panslavizmin gerçekleşmesi … Avusturya üzerindeki Rus patronajı ile sınırlı olacaktır" demiştir (Engels, 1977: 376). Eğer durum böyle olsaydı, Marx ve Engels'in milli hareketlerin işçi sınıfı desteğini almaya uygunluğunu değerlendirmek için başvurduğu diğer kriterleri de karşılayamazdı. Uluslararası baskı 'sistemi' zarar görmezdi ve devrimin herhangi önemli bir ilerleme kaydetmesi sağlanamazdı.

'Antropolojik Yabancılaşma' Tezi

Marx'ın insanın temelde yaratıcı, üretici bir varlık olduğu şeklindeki kavrayışı insanların, tarih boyunca birbirleri ile ilişki kurma biçimlerine etki eden diğer nitelikleri - bu tür nitelikler gerçekten varsa- açıklamaya yönelik alternatif kavrayışlar ile mukayeseye açıktır. Marx'ın felsefi antropolojisine yönelik muhtemel eleştirilerden biri çok soyut olmasıdır: insanların birbirleri ile neden yalnızca yaratıcı, üretici insanlar olarak değil aynı zamanda farklı etnik ya da milli grupların üyeleri olarak da ilişki kurduklarını açıklayabilecek, insan ilişkilerindeki önemli kısıtları dikkate almamaktadır. Marx'ın gençliğinde reddettiği Hegelci antropoloji bu tür kısıtlara daha fazla önem vermektedir. Hegel, Marx'tan önce bireyin, kendi tikellik bilincinin üzerine çıkabileceğini ve insani, evrensel özünü kavrayabileceğini vurgulamış fakat bu çok gelişmiş bilinç biçimine insanın doğrudan erişemeyeceğini belirtmiştir. Bu, yalnızca bir cemaat ya da milletin üyesi olarak, farklı 'ötekilerin' varlığı durumunda fark edilebilecek kolektif bir 'benlik' sayesinde kavranabilir. Hegel için bireyin sosyallik potansiyeli, ilk aşamada, benzer bir örneği toplumlar arası ilişkiler düzeyinde bulunan bir süreç olan karşılıklı belirlemeye bağlıdır: *Philosophy of Right'*ta "devlet; bir birey, eşsiz ve münhasırdır ve *bu yüzden* ötekiler ile ilişkilidir" demiştir (Hegel, 1967: 174).

Hegel'in önemli ölçüde karşılıklı olan kimlik oluşum süreçlerine dair görüşleri 'insanlık halinin' bilindik yanılabilirliklerini Marx'ın antropolojisinden daha iyi açıklamaktadır. 'Türlerin' aracısız bir şekilde bir araya gelmesini ciddi ciddi hayal edebilmek için dünya gerçekten çok büyük ve insan aklı çok dar olabilir.[23] Bu karşı çıkış, Marx'ın, Hegel'in insanların kendileri dışındaki bir şey, kendileri seçmedikleri ya da yaratmadıkları bir şey tarafından tanımlanmaya dair sosyolojik veya psikolojik bir ihtiyaçları olabilir şeklindeki görüşünü reddederek fazla ileriye gittiğini ve belki de yalnızca bu ihtiyacın, insanların -bu tür bağlılıklar, özgürlük ve maddi refahları ile çatışır olduğunda dahi- önceden belirlenmiş milli kimlikleri neden benimsediklerini açıklayabildiğini düşündürmektedir. G.A. Cohen önermeyi şöyle ifade etmiştir: "Marx 'kişi'nin kendisinin tanımındaki indirgenemez çıkarın ve bu çıkarın toplumsal tezahürlerinin hakkını verememiştir ... Kendini tanımlama ihtiyacından değil fakat tanımlamayı her ne yapabilir ya da yapmalı ise tanımlanma ihtiyacından bahsediyorum' (Cohen, 1983: 233-234). Cohen, "milliyet, ırk ya da din veya bunların bir kısmı ya da karışımına dayanan ortak kültürden" muhtemel tanımlama ajanları şeklinde bahsetmektedir.

Bireylerin grup kimliklerine ihtiyaç duydukları önermesinin kendisi ihtiyaç ve kimlik biçimlerindeki tarihsel değişimler açısından ve Marx'ın antropolojisini değerlendirmek üzere düzgün bir temel oluşturmak için çok soyut, çok anlamsız olabilir. Bununla birlikte, bu önerme, Marx'ın komünizmde görülmesini beklediği toplumsal ihtiyaçları ve toplumsal kimlik biçimlerini kavrayışını incelemeye davet etmektedir. Marx'ın 'evrensel' insanlık görüşünü, sınıf, devlet ve milliyetin özünde çatışmacı olan özellikleri ile birlikte tüm grup farklılıklarının da yok olacağı şeklinde anlamanın yanlış olabileceğinden daha önce bahsetmiştim. Ayrıca, Hegel gibi Marx da kişisel ve kolektif bireyselleşmeyi insanın toplumsal imkânlarının tamamen gelişmesine yol açan gerekli bir süreç olarak görmüştür. Marx, görece daha spesifik iki konuda Hegel'in konumundan önemli ölçüde ayrılmaktadır. Birinci olarak, bireyler, kültürler ya da milletler arasında karşılıklı farklılaşma sürecinin yaşandığı tarihsel zaman aralığını insan sosyalliğini teşvik eden bir *ihtiyaç* olarak görmesi açısından farklılık göstermektedir. Hegel özellikle küresel düzeydeki 'eşsiz ve münhasır' grup kimliklerini insan ilişkilerinin daimi bir özelliği olarak görüyor gibidir.[24] Diğer yandan Marx, kişi ve öteki arasındaki tarihsel diyalektiği tür-olmanın kolektif bir şekilde gerçekleştirilmesine yol açan ve oldukça bireysel etkilerden ari olmayan bir süreç olarak görmüştür. İkinci olarak, insanların kolektif kimlikleri gelenek tarafından ya da doğum yoluyla onlar için belirlenmeli mi ya da belirlenmesi gerekir mi sorusu ve bu çerçevede, kolektif kimlikler anlamlı bir şekilde *kendilerini* belirler hale gelebilir mi hususunda Hegel'den ayrılmaktadır. Marx'ı kendi ifadeleri üzerinden inceleyelim ve konumuna karşı dile getirilen karşı çıkışlara nasıl cevap vermiş olabileceğini görelim.

Marx'a göre insanın doğrudan kendi tarih yaratan emeği tarafından üretilmeyen fenomenler üzerinden 'tanımlanma' ihtiyacı komünizm öncesi dönemlerde insanın, doğal ve toplumsal çevresi üzerindeki tam olmayan üstünlüğünün bir fonksiyonudur. Diğer yandan, cemaat ihtiyacı özellikle Marx'ın çalışmasında özellikle de önceki yazılarında temel bir konu olmuştur.[25] Marx, bu ihtiyacın karşılanabileceğini düşündüğü herhangi bir coğrafi ya da rakamsal bir sınır göstermemiş olmasına rağmen amorf, evrensel bir 'insanlığı' cemaatin *yegâne* odak noktası olarak gördüğü de tamamen açık değildir; daha dar mesleki, yaratıcı faaliyetler ya da diğer boş vakit faaliyetleri düzeyinde de farklı bir araya gelme biçimlerinin ortaya çıkmasını beklemiştir. Daha küçük ölçekli topluluklar ya da 'kooperatifler' içerisindeki belirli faaliyet biçimleri komünist insanın 'evrensel' toplumsal doğasına aracılık etmeye devam edebilir. Bununla birlikte, bu tür grup ilişkileri birçok açıdan milli bağlılıklardan farklılık gösterecektir.

İlk olarak, birbirini karşılıklı olarak dışlayan ilişkiler olmayacaklardır; belirli bir topluluk bireyin yegâne bağlılığı haline gelmeyecek ya da tüm enerjisini sindirmeyecektir. Marx, nihai olarak hepsi birleşen ve kişinin daha geniş insan bilincine katkıda bulunan çoklu ve çakışan bir kolektif kimlikler sistemi öngörmüştür. Bu konum 'dünya toplumunun' altında kalan herhangi bir ölçekteki tüm grup farklılıklarının açıkça reddedilmesini gerektirmemiştir. Sadece, insanın toplumsal ve kişisel kimlik ihtiyacı –Marx'ın kabul ettiği bir ihtiyaç- neden herhangi bir şekilde 'ötekilere karşı negatif birliğe' dayanmayan diğer ben-tanım biçimleri üzerinden değil de milli, dini ya da kültürel bağlılıklar üzerinden daha iyi bir şekilde karşılanmaktadır sorusunu gündeme getirmiştir (Marx, 1974: 474).

Bu bizi Marx'ın millet ötesi cemaat ve milliyete dayalı bağlılıklar hakkındaki düşünceleri arasında bulunan ikinci bir farklılığa götürmektedir. Marx'a göre yalnızca önemli bir nihai işlevi yerine getiren cemaatlere cemaat denilmelidir. Marx, temsilcilerinin, sadece, karşılıklı olarak tanımlanmış ve bu yüzden potansiyel olarak düşmancıl olan grup çıkarlarını teşvik etme ve savunma iddiasında bulunan yapıları sınıflı toplumlara özgü bir özellik olarak görmüştür. Bu tür iddialar sınıflı devletler adına yapıldıklarında altta yatan bir sınıf amacını gizliyor gibi göründüklerinden materyalist kuşkuculuğun nesnesi haline gelmiştir: devlet sınırları içerisindeki ve dışındaki artı-değerin çıkarılması. Marx'a göre komünizmde, kolektif araç ve amaçların bu şekilde gizlenmesi söz konusu olmayacaktır; grup şeklinde bir araya gelmek öncelikle bu tür bir toplanmanın amacı 'faaliyetin içeriğinin *doğru* karakterinden' kaynaklandığında ortaya çıkacaktır (Marx, 1981a: 92).

Marx, komünist dönem toplumsal yaşamının, bu dönemi önceki dönemlerden ayıracağını düşündüğü üçüncü bir özelliğinden bahsetmiştir: gelecekte cemaatlerin serbest bir şekilde seçileceğini düşünmüştür. İnsanın kendi bir araya gelme koşullarını seçme kapasitesi Marx'a göre önceki nesillere dayatılan 'doğal' engel ve geleneksel kısıtlamalardan kurtulmasının bir sonucudur. Marx'ın modern 'milliyet' ile ilişkili belirli ırksal ve kültürel özelliklerin dönem ötesi varlığını inkâr etmediğini ve devletin ortadan kalkması hakkındaki argümanında bu tür 'milli' özelliklere atıfta bulunabileceğini ancak bulunmadığını daha önce belirtmiştim. Bununla birlikte, yazılarında, milli karakteristiklerin kolektif *eylemin* birincil odağı olmaktan çıkacağı ima edilmiştir. Bireyler, yalnızca belirli bir aile ya da yerellik içine doğmuş olmaları yüzünden önceden belirlenmiş belirli toplumsal rolleri oynamak ya da belirli davranış kalıplarının izinden gitmek zorunda kalmayacaktır. Tabii ki Marx tarihin, bireyin seçim ve kimliğini kaçınılmaz bir şekilde koşullandırdığını fark etmiştir; fakat Marx için tarihin kendisi – insanların, daima kendi bir araya gelme koşullarını belirledikleri- insan faaliyetinin toplam ürünüdür. Bununla birlikte, yalnızca komünizmde bu tür koşullar – milliyet ile ilişkili olanlar da dâhil- artık 'doğal', yabancı ya da sabitmiş gibi görünmeyecek ve bu yüzden insanın bilinçli kontrolü altına girecektir.

'Ekonomizm' Tezi

Yukarıda değinilen, milliyetçiliği anlamaya yönelik özünde 'materyalist' çerçeve milli bağlılıkların gücüne düşünülenden daha fazla duyarlı olmasına rağmen Marx ve Engels'in devrimci amaçlarına hizmet edememiştir. Bu amaçlar, Marx'ın, "dünyayı yorumlamanın amacı onu değiştirmektir" şeklindeki mütalaasında belirtildiği şekliyle iki taraflıdır (Marx, 1978: 145). Birinci olarak, materyalist bir milliyet kavrayışı milli faktörlerin nasıl görece bağımsız siyasi ya da ekonomik mücadele kaynakları olabileceğini açıklamalı ve milli ayrışmaların sınıf mücadelesini devam ettirmesine ya da mücadeleye zarar vermesine neden olan koşulları belirlemelidir. İkinci olarak, bu bilgi – düzgün ve tam ise – devrimcilerin, sınıf ilişkilerini yeniden üretmeye yardımcı olan koşulların pratik dönüşümü için bir strateji geliştirmelerine imkân tanımalıdır. Başarısız 1848 devrimlerinden sonra Marx ve Engels, milliyetçiliğin devrimci kamp içerisinde neden ayrıştırıcı bir güç olma işlevi görebildiğini daha iyi bir şekilde anlamaya yönelik çabalarını yinelemiştir. Vardıkları sonuçlar neticesinde proleter uluslararasıcılığı milliyetçiliğin aşındırıcı etkisinden kurtarmaya yönelik birtakım stratejileri kabul etseler dahi genellikle bu stratejilerin kısmen başarısız olduğu belirtilmektedir; çünkü Marx ve Engels kendi dönemlerinin siyasi ve ekonomik koşullarına tatmin edici bir açıklama getirememiştir: kapitalizmin genişleyen yörüngesi içerisindeki toplumların sınıf yapısını sürdürmeye ve hatta yeniden üretmeye meyilli koşullar.

Marx ve Engels ayrılıkçı ve sömürgecilik karşıtı milliyetçi hareketleri incelemeye yönelik bazı temel kavramsal kaynaklar ve bu hareketleri devrimci programlarına dâhil etmeye yönelik bazı siyasi yöntemler geliştirmeyi başarmış iseler de devletlerdeki işçi sınıfı vatanseverliği fenomenini hiçbir zaman tamamen anlamamışlardır. Marx için sorun işçilerin, gerici bir düşmanı yenme ya da kendi ülkelerinde elde etmiş olabilecekleri tüm sınırlı kazanımları savunma isteklerinin kendi milli yönetici sınıflarına yönelik karşılıksız bir sempatiye dönüşmesini engellemekti.[26] Bu sorunu, kapitalist dönemdeki agresif ya da başlangıçta savunmacı bütün savaşlar, yönetici sınıfın ülke içerisindeki sınıf mücadelelerini çevreleme ihtiyacından kaynaklanmıştır diyerek ele almıştır. Bu görüşe göre, tanım olarak burjuva milliyetçiliği herhangi bir sınıf-nötr 'milli' çıkar grubuna değil her bir 'millet' içerisindeki çoğunluğa yönelik düşmanlığa dayanmaktadır. Marx'ın devrim karşıtı işbirliğini ya da sınıf içi rekabeti, burjuva uluslararası ilişkilerinin baskın bir özelliği olarak görüp görmediği açık değildir. Bazen, burjuva içerisindeki farklı ve çatışan milli çıkar kavramının kendisinden kuruntu, yalnızca işçi sınıfını yanıltmak ve bölmek amacıyla kullanılan ideolojik bir silahmış gibi bahsetmiştir. Bununla birlikte, Marx bazen de burjuvazinin – kökeni ayrı üretim sistemlerine ve siyasi yapılara dayanan bir sınıf – yaratılış itibariyle milliyetçi duruşa meyilli olduğunu ima etmiştir. Fakat Marx'a göre kapitalist dönemin erken safhalarında bu tür duruşları destekleyen maddi temeller hızlı bir şekilde aşınmış ve bu aşınma burjuva ve proleter uluslararası davranış kalıplarını etkilemiştir. Marx "burjuvazinin hakiki vatanseverliği – farklı 'milli' mülklerin gerçek malikleri için oldukça doğal – mali, ticari ve endüstriyel girişimlerinin kozmopolit bir karakter kazanması neticesinde solmuştur" demiştir (Marx, 1981a: 391). Değişen bu maddi bağlamda, burjuvazi kaçınılmaz bir ikilem ile karşılaşmıştır. Bir yandan, burjuvazinin farklı milli hizipleri dünyanın herhangi bir yerindeki devrimci ayaklanmayı bastırmayı giderek artan bir şekilde ortak çıkar olarak görmüştür. Bu çıkar, *ilk bakışta*, Marx'ın işaret ettiği gibi devrimcilere kendi hükümetlerine karşı 'harekete geçmek' için iyi bir fırsat sunan uluslararası çatışmadan kaçınmaya çalışmaya zemin hazırlamıştır. Diğer yandan, Marx'ın argümanına göre burjuvazi sınıf-içi çatışmadan kaçın*amamıştır*; sınıf içi çatışmalar başka türlü çevrelenemeyecek kadar güçlü olduğundan savaşa başvurmak zorunda kalmıştır.

Devrim karşıtı güçler arasındaki potansiyel dayanışmaya dair kavrayışlarına rağmen Marx ve Engels devrimci başarıya dair umutlarını büyük ölçüde milli yönetici sınıflar arasında zaman zaman ortaya çıkan çatışmaların nihai olarak bu sınıflar arasında geniş ölçekli savaşa yol açacağı beklentisine yöneltmiştir. Çünkü Marksizmin kurucuları, işçilerin tam da savaş zamanında vatansever yanılsamalardan kurtulacaklarına, savunmak zorunda bırakıldıkları 'milli çıkarın' gerçekte kendi çıkarlarına ters düştüğünü anlayacaklarına ve

burjuvazinin güçsüzlüğünden yararlanarak tüm ülkelerdeki kapitalist yönetimi devireceklerine inanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde işçilerin *kitleler halinde* ülkelerinin vatanseverlik kamplarına katılması ile bu beklentilerin boşa çıkması genellikle Marx ve Engels'in düşüncesinde milliyetçilik ve uluslararası ilişkilerin görece göz ardı edildiğinin yeterli bir kanıtı olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte, bu değerlendirmeye zemin hazırlayan varsayımlar – en azından teorik bir bakış açısından – Marx ve Engels'in yanlış hesaplamalarına yol açanlardan daha az sorunlu değildir. Eğer Marx ve Engels'in yanlış hesaplamaları tarihsel materyalizme içkin olan, milli meselelerin 'sınıf indirgemeci' ve 'ekonomik determinist' analizini yapma eğilimine atfedilebilir ise devlet merkezci ve milliyetçi teorilerin de tersi bir hata yapması mümkündür: özellikle siyasi ya da etnik unsurların kolektif aktörlerin oluşumuna etkisini iktisadi olandan soyut bir şekilde kavradıklarında kendi özgün indirgemeci biçimlerini üretebilirler. Marx ve Engels, milli bağlılıkların komünizme geçişi engellemesi ihtimali üzerinde ciddi bir şekilde durmamıştır; fakat amacımız tüm indirgemeci düşünüş biçimlerini ortaya koymak ise öncelikle teorilerinin önemli tarihsel gelişmeleri açıklayamadığı noktaları belirlemeden fikirlerini derhal reddetmek herhangi bir amaca hizmet etmeyecektir.

Gördüğümüz gibi Marx, burjuva-içi savaşları genellikle her bir ulus devlet içerisinde işlerliği olan endojen güçlerin bir etkisi olarak açıklamıştır: uluslararası çatışmanın nihai olarak sınıf mücadelelerinin *iç* gelişiminin bir fonksiyonu olarak anlaşılabileceğini ima etmiştir. Aynı zamanda, Marx ve Engels *Communist Manifesto'*da deniz aşırı kıt pazarların kontrolünü ele geçirmek için yeni pazarların fethedilmesini bu fetihlerin milli rekabet savaşlarına yol açma riski bulunmasına rağmen burjuvazinin, ticari krizlerin üstesinden gelmesinin birincil aracı olarak görmüştür (Marx ve Engels, t.y.: 59). Bu, provokatif uluslararası davranış ve sınıflar arası iç mücadele arasında *zorunlu* nedensel bir ilişki bulunmadığını ima etmektedir. Bu durumda, milli üretim fazlasının satış yeri olarak yabancı pazar arayışı öncelikle ekonomiktir. Fakat Marx ve Engels hiçbir zaman kapitalistler-arası rekabet ve milli savaş arasında sistematik bir bağlantı kurmamıştır. Milli yönetici sınıflar *arasındaki* çatışmaların bağımsız bir savaş nedeni olabileceğine yeterli ağırlık vermekteki başarısızlıkları yüzünden iki düşünür hâlihazırda kendi dönemlerinde belirgin hale gelmekte olan birbiri ile alakalı iki gelişme hakkında tatmin edici açıklamalar getirmekte de başarısız olmuştur: militarizm ve işçi sınıfı 'reformizmi'. Bu gelişmeler önemli ölçüde milli bağlılık ve milliyetçi politikaların hayatta kalmasına ve yeniden üretilmesine imkân tanımakta ve böylece işçi sınıfı çıkarlarından millet-ötesi bir kimliğinin oluşumuna karşı etkide bulunmaktadır.

Marx'ın endojen dış politika yorumu, her şeyden önce, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Avrupa devletlerinin askeri gücündeki geniş çaplı büyüme hakkında gerçekten yeterli bir açıklama getirememiştir. Bu fenomeni, öncelikle yönetici sınıfın -Marx'ın zamanında genel grevlerin gücünü yeni yeni anlamaya başlamış olan- silahsız işçilerin iç devrimci çabalarını çevreleme ihtiyacı üzerinden açıklamak zordur. Silahlanma sürecinin, yönetici sınıfları, ordularını sınırları içerisinde ve dışında kullanmaya iten ülke içi sınıfsal zorunluluklar yüzünden *başladığı* savunulabilse dahi halen uluslararası – ya da Marx'ın deyişiyle burjuva arası- rekabetlerin herhangi bir ülkede ortaya çıkan sınıf mücadelelerinden bağımsız bir momentum kazanabileceğini kabul etmek gerekebilir. Burjuvazinin zorlayıcı imkânlarının artması sadece, savaş zamanında harekete geçirilen orduların –savaş halinde- işçi sınıfı hareketini ortadan kaldırmak için kullanılabileceği anlamına gelmez; ayrıca, geniş ölçekli savaş halinin işçilerin geçim kaynaklarına oluşturduğu risklerin, devrimciliğin maliyetlerini ya da işçilerin, kendi hükümetlerinin savaş çabalarını desteklemeyi reddetmesinden kaynaklanan maliyetleri geride bırakabileceği anlamına gelmiştir.

Eğer Marx ve Engels, burjuva-içi çatışma ve emperyalizm arasındaki ilişkiyi sonradan Lenin'in anladığı şekilde anlasaydı iki düşünür, bunun doğal bir sonucunu fark edebilirdi: Emperyalizm ve yabancı emekten elde edilen karlar ile kapitalistler tarafından satın alınan işçi sınıfı 'reformizmi' arasındaki ilişki. İşçi hareketi 1870'ler boyunca yayılmaya devam ederken, dış silah yarışı baskısı ve emperyal rekabetler sınıf mücadelesini etkilemeye başlamıştır: Tabii ki baskıcı tedbirler yoluyla fakat ayrıca sosyal demokrat yönelimlere uygun imtiyazlar tanıyarak. Marx ve Engels, burjuva devletinin sınıf yapısı üzerinden destek sağlama potansiyelinin proleter devrimciliğin gelişimine karşı ciddi engeller oluşturma ihtimali ile sık sık karşı karşıya kalmış olsa da iki düşünürün, bunu açıklamaktaki başarısızlığı, onları, bu potansiyelin, sınıf mücadelesindeki riskli gerçek meseleleri bertaraf etmekte kullanılabileceği yolları sistematik bir şekilde açıklığa kavuşturmaktan alıkoymuştur.

Bu başarısızlığın kökeninde Marx ve Engels'in kapitalizmi kaçınılmaz bir şekilde evrenselleştirici bir güç olarak kavramaya meyilli olması vardır. Bu kavrayışın açıklayıcı gücü sınırlıdır; çünkü kapitalizmin yayılması ve modern devletin tikelleştirici, bütünleştirici faaliyetleri ile ülke içi sınıf mücadelelerini zorlama ya da imtiyazlar yoluyla pasifize etme kapasitesi arasındaki tarihsel ilişkiyi dile getirmemiştir. On dokuzuncu yüzyıl düşünürleri arasında görülen, kapitalizmin ulus devlet ile herhangi içkin bir ilişkisi olmadığı fikri kapitalizmin, ekonomik faaliyeti, devlet sınırlarının çok ötesine gidecek şekilde teşvik ettiğine dair gözlemden çıkarılmıştır (Giddens, 1985: 136-137). Marx, birinci olarak, bu faaliyetlerin yalnızca ekonomik karşılıklı bağımlılık değil aynı zamanda dünya

halkları arasında üst düzey bir kültürel tektiplik yarattığını ve ikinci olarak kapitalizmin *burjuva* milli hükümetleri ve proletaryanın ayrıştırıcı kimlik ve çıkarlarını anakronizme ya da 'önemsiz bir şeye' indirgediğini söylerken liberal çağdaşlarını da geçmiştir. Bu iki önerme, kapitalist dönemde sınıfın, kolektif çıkar ve istekleri şekillendirmekte diğer dönemlere göre milliyetten daha önemli olacağı fikrini desteklemiştir. Fakat Marx ve Engels'in kapitalizm "endüstrinin üzerinde durduğu milli zemini ayaklarının altından çekmiştir" şeklindeki kanaati, devletlerin kendi ülkelerindeki sermaye ile ne derece bütünleştiklerini göz ardı etmiştir; 'dünya pazarı' devletler sistemine ayrılmıştır ve belki de organik açıdan bu sistem ile bağlıdır (Marx ve Engels, t.y.: 54; Shaw, 1984: 47-69). Bu yüzden, iki düşünür, üretimin evrenselleşmesinin yalnızca milli tikelciliğin korunması ile uyumlu olabileceğini değil bu evrenselleşmenin, işçi sınıfı dayanışmasını her zamankinden daha zor bir hale sokacak olan devletçi ve ayrılıkçı yeni milliyetçilikleri harekete geçirmekten kısmen sorumlu olabileceğini de fark etmemiştir.

Sonuç

Son bölümde ulaşılan sonuçlar 'ekonomizm' tezinin ana argümanını doğruluyor gibidir. Sınıf teorisinin milli yönetici sınıflar *arasındaki* süregiden anlaşmazlıkları açıklamaktaki yetersizliklerine değinerek Marksizm ve Uluslararası İlişkileri geleneksel ayrışmış alanları ile sınırlandırmanın gerekçesine değinmiş gibiyiz. Eğer devletler sisteminin 'göreli özerkliği' milli farklılıkları o kadar etkili bir şekilde belirginleştirebilseydi; yani sistemin, sınıf ilişkilerinden 'özerkliği' artık yalnızca göreli görünmesiydi Marx ve Engels'in düşüncelerini Uluslararası İlişkiler çalışmalarından menetmek için gerçekten iyi bir neden olabilirdi.

Bununla birlikte, bu sorunların Marx ve Engels'in milliyetçilik ve milli kimlik hakkındaki tüm görüşlerini göz ardı etmek için yeterli zemini oluşturacağı açık değildir. Bu denemenin başlangıcında değinilen dört eleştiriden yalnızca 'ekonomizm' burada tartışılan fikirlerin düzgün bir temsili *ve* ikna edici bir eleştirisidir. 'Antropolojik yabancılaşma' tezinde belirtilen felsefi karşı çıkışlara göre bireylerin, farklılaşmak üzere 'milli' gruplar ile özdeşlik kurmaya dair temel, tarih-ötesi bir ihtiyacı olduğunu düşünmek ampirik açıdan mantıklı bir zemin sunmuştur: Marx'ın 'tür olma' kavramında açık bir şekilde göz ardı edilen bir ihtiyaç. Fakat bu tezi savunanlar özdeşlik kurma açısından 'milletin' herhangi bir tarihi koşulda neden tercih edilen ya da tercih edilmesi gereken bir obje olduğunu tatmin edici bir şekilde açıklamamaktadır. Daha az dışlayıcı benlik tanımlarının farklı koşullarda milli kimliklerin yerine geçme ya da bunları aşma ihtimalini göz ardı etmek için ikna edici felsefi nedenleri de bulunmamaktadır.

'Yetersiz kriter' tezinin normatif karşı çıkışları özellikle, geçmişteki haksızlıkları gidermek ve yeni –muhtemelen Marx da böyle derdi- 'sömürü' biçimlerine karşı çıkmak üzere milli hareketlerin önemli bir rol oynamaya başladığı dönemimizi ilgilendiriyor gibi görünmektedir. Marx ve Engels'in farklı milli hareketleri destekleme ya da bu hareketlere verilen desteği çekmeye dair kriterlerinden bazılarının temeli zayıf ve keyfidir. Fakat genellikle bu kriterler, Marx ve Engels'in, ulusların kendi kaderini tayin ilkesinin faydasını sınırlandıran siyasi, demografik ve stratejik faktörleri uzun dönemli devrimci hedefler açısından gerçekçi – her zaman düzgün olmasa da- bir şekilde değerlendirmesinden elde edilmiştir. Bu ilkeyi seçici bir şekilde kullanmaktaki amaçları küresel bir eşitsizlik ve güç politikası bağlamında ifade edilen genel bir 'hakkın' sağlayabileceğinden daha hakiki ve etkili bir kendi kaderini tayinin sağlamasını ümit ettikleri bir toplumun elde edilmesidir.

Son olarak, 'sınıf indirgemeci' tezin getirdiği teorik karşı çıkışlar, Marx ve Engels'in teorisinde milli meseleleri analiz etmeye yönelik sınırları belli bir çerçevenin olmamasını eleştirmeleri açısından değerlidir. Fakat bu tezi savunanlar, bu yüzden, iki düşünürün, milliyetçiliği yönetici sınıf ideolojisine 'indirgeyerek' ya da onu, sınıf mücadelesinin beklenmedik bir biçimi şeklinde ele alarak tüm milli meseleleri 'üst yapıya' taşıdığını varsayarken haklı değillerdir. Milliyetçilik kavrayışlarında ciddi *eksiklikler* olmasına rağmen Marx ve Engels en azından tarihsel materyalizm teorileri sayesinde milliyete dair kendi dönemlerinde ve aslında bizim dönemimizde de var olan görüşü kabul etmeye yanaşmamıştır: milliyetçiliği, basitçe, kolektif bilinç ya da kültürdeki köklü, doğal-gibi görünen farklılıkların bir etkisi olarak açıklar iken bu tür bilincin nasıl oluştuğunu ya da kültürel farklılıkların neden siyasi açıdan ayrıştırıcı olduğunu açıklamayan bir görüş.

Marx ve Engels'in milliyet hakkındaki görüşlerinin daha güçlü unsurları arasından incelendiğinde 'ekonomizm' tezinde belirtilen daha derin teorik sorunlar bu görüşleri göz ardı etmek için artık aşikâr bir zemin oluşturmamaktadır. Bununla birlikte, tarihsel materyalizmi hâlihazırdaki milli meseleleri incelemek üzere kullanmak için Marx ve Engels'in çerçevesinin önemli ölçüde değiştirilmesi gerekecektir. Marx'ın milliyet kavrayışını revize etmek için tabii ki modern toplumda milli devletin kolektif amaçlara ulaşmak için tercih edilmesi gereken örgütlenme biçimi olarak önceliğini açıklamaya imkân tanıyan ekonomik, sosyolojik ve siyasi koşulların daha yakından incelenmesi gerekecektir. Modern siyasi yapıların devrimci hareket üzerindeki gerileticietkisini açıklama çabalarında Marksizm, -tarihsel materyalizm, çoğulcu teoriden farksızlaşana kadar- 'göreli özerklikleri' artırma riski taşıyabilir. Bu kaçınılabilir bir risktir. Modern küresel toplumun ekonomik yapısı açısından siyasetin 'özerkliğini' devam ettirmesine

imkân tanıyan koşulları açıklayabildiği sürece tarihsel materyalizm devletler sisteminin genişlemesi halinde dahi sağlamlığını koruyabilir ve Marx'tan artakalanlar devletin içinde ve ötesinde işlerlik gösteren gizli, siyasi olmayan güç biçimleri hakkında yeni anlayışlar getirebilir.

Sonnotlar

[1] 1988 yılında yapılan F.S. Northhedge Deneme Yarışması'nı (The F.S. Northedge Essay Competition) kazanan bu makale daha önce Millennium – Journal of International Studies'te yayınlanmıştır. Lütfen bkz.: Benner E (1988). Marx and Engels on Nationalism and National Identity: A Reappraisal. *Millennium-Journal of International Studies,* 17(1), 1-23. Bu vesileyle metnin redaksiyonuna yaptığı katkılardan ötürü Kubilay Atlay'a teşekkür ederiz (e. n.).

[2] Örneğin, bkz.: Kubalkova ve Cruickshank (1985; 1980).

[3] Bu durum büyük ölçüde Waltz'ın Marx hakkında yaptığı etkili değerlendirmenin bir sonucudur (Waltz, 1959).

[4] Connor (1984: 7-8); Kubalkova ve Cruickshank (1980: 48); Munck (1986: 22).

[5] Örneğin, bkz. Marx ve Engels (1977: 101).

[6] Örneğin, bkz. Kubalkova ve Cruickshank (1985: 57).

[7] Örneğin, bkz. Talmon (1981: 38).

[8] Örneğin, bkz. Davis (1967: 7-11); Giddens (1985).

[9] Connor'a göre "tarihi, ekonomik açıdan yorumlama tercihi Marx'ın psikolojik, kültürel ve tarihi unsurları ikinci plana atmasına neden olmuştur… Marx için millet önemli ölçüde ekonomik bir unsurdur" (Connor, 1984: 8).

[10] Marx ve Engels siyasi merkezileşmenin milli birlik oluşturmadaki rolünü vurgulamıştır (Marx ve Engels, t.y. 55-57).

[11] Lowy'nin "milli farklılıklar *basitçe* üretim sürecindeki farklılıklarla eşit tutulabilirmiş gibi [Marx'ın] 'endüstriyel üretim ve yaşam koşullarının standartlaşması' milli engel ve düşmanlıkların ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır düşüncesinde ekonomizme doğru bir yönelim vardır" şeklindeki ifadesinin temelinde bu yorum vardır (Lowy, 1976: 82).

[12] Poulantzas da Marx'ın millet hakkındaki düşüncelerinin 'determinist' bir şekilde yeniden inşa edilmesine itiraz etmektedir (Poulantzas, 1980: 95).

[13] Berki bu düşüncenin kabulüne yaklaşmaktadır (Berki, 1971: 80-105).

[14] Örneğin, Gallie, Engels'in cümlesini şu şekilde okumaktadır: "Başlangıçta, savaşın varlığı … açıklanacak durumda bağımsız bir faktör olarak ele alınmaktadır… bizlere,

savaşın belirli ekonomik amaçların ilerletilmesinde nasıl kullanıldığı gösterilmekte; fakat bu, savaşın *daimi* bir toplumlar arası ihtimal olarak varlığını önceden varsaymaktadır" (Gallie, 1978: 76).

[15] Örneğin, bkz. Marx ve Engels (1977: 229).

[16] Örneğin, bkz. Marx (1978: 157).

[17] Marx (1978: 407-408).

[18] Örneğin, bkz. Lowy (1976: 81-85).

[19] Örneğin, bkz. Munck (1986: 13-14); Talmon (1981: 21-66).

[20] Örneğin, bkz. Engels (1977: 350).

[21] Teoriyi bu şekilde tanımlayan iki yazar Munck (1986: 13) ve Lowy'dir (1976: 84).

[22] Örneğin, bkz. Engels (1981: 127).

[23] Bu yüzden Pelczynski, Marx ve Engels "bu kadar büyük bir dünya toplumu herhangi bir kimse tarafından cemaat olarak görülebilir mi, bu kadar çok sayıdaki insan için gerçek, anlamlı bir sadakat ve birlik odağı olabilir mi sorusunu görmezden gelmektedir" demiştir (Pelczynski: 1984: 277).

[24] Hegel'in bazen ulus-devleti aşacak ileriki bir safhanın mümkün oluşundan bahsediyor gibi görünmesine rağmen; bkz. (Hegel, 1894: 147).

[25] Marx'ta toplumsal ihtiyaç kavramı ile ilgili bir tartışma için bkz. Heller (1974: 127-130).

Kaynaklar

Amin S (1980). *Class and Nation.* Çev. Susan Kaplow, Londra: Heinemann Educational Books.

Berki R N (1971). On Marxian Though and the Problem of International Relations. *World Politics,* 24(1).

Cohen G A (1983). Reconsidering Historical Materialism. *NOMOS, Marxism,* No. 36.

Connor W (1984). *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Davis H B (1967). *Nationalism and Socialism: Marxist and Labour Theories of Nationalism to 1917.* New York: Monthly Review Press

Elster J (1986). *Making Sense of Marx.* Cambridge: Cambridge University Press.

Engels F (1943). *Anti-Duhring.* Londra: Lawrence and Wishart.

Engels F (1977). The Frankfurt Assembly Debates the Polish Question. *Collected Works,* 7, Moskova: Progress Publishers.

Engels F (1977). Democratic Pan-Slavism. İçinde: K Marx ve F Engels (der), *Collected Works,* 8, Moskova: Progress Publishers.

Engels F (1977). The Magyar Struggle. İçinde: K Marx ve F Engels (der), *Collected Works,* 8, Moskova: Progress Publishers.

Engels F (1981). Debate on Poland. İçinde: D Fernbach (der), *The Revolutions of 1848,* Harmondsworth: Penguin Books.

Engels F (1981). Speech on Poland. İçinde:D Fernbach (der), *The Revolutions of 1848,* Harmondsworth: Penguin Books.

Engels F (1981). The Prague Rising. İçinde: D Fernbach (der), *The Revolutions of 1848,* Harmondsworth: Penguin Books.

Gallie W B (1978). *Philosophers of Peace and War.* Cambridge: Cambridge University Press.

Giddens A (1985). *The Nation-State and Violence.* Cambridge: Polity Press.

Hegel G W F (1894). *Philosophy of Mind.* Çev. William Wallace, Oxford: Clarendon Press.

Hegel G W F (1967). *The Philosophy of Right.* Çev. T. M. Knox, Oxford: Oxford University Press.

Heller A (1974). *The Theory of Need in Marx.* Londra: Allison and Busby.

Kubalkova V ve A Cruickshank (1980). *Marxism-Leninism and International Relations.* Londra: Routledge ve Kegan Paul.

Kubalkova V ve A Cruickshank (1985). *Marxism and International Relations.* Oxford: Clarendon Press.

Lowy M (1976). Marxists and the National Question. *New Left Review,* No. 96.

Marx K (1974). *Grundrisse.* Çev. Martin Nicolaus, Harmondsworth: Penguin Books.

Marx K (1978). *The Poverty of Philosophy.* Pekin: Foreign Languages Press.

Marx K (1978). Theses on Feuerbach. İçinde: Robert C. Tucker (der), *The Marx-Engels Reader,* New York: W. W. Norton.

Marx K (1981). *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844.* Moskova: Progress Publishers.

Marx K (1981). For Poland. İçinde: David Fernbach (der), *The First International and After,* Harmondsworth: Penguin Books.

Marx K (1981a). Speech on Poland. İçinde: D Fernbach (der), *The Revolutions of 1848,* Harmondsworth: Penguin Books.

Marx K (1981). The Civil War in France. İçinde: D Fernbach (der), *The First International and After,* Harmondsworth: Penguin Books.

Marx K ve F Engels (1974). *The German Ideology.* Çev. C. J. Arthur, Londra: Lawrence and Wishart.

Marx K ve F Engels (1977). *Selected Letters.* Pekin: Foreign Language Press.

Marx K ve F Engels (1978). *Ireland and the Irish Question,* Londra: Lawrence and Wishart.

Marx K ve F Engels (t.y.). *Manifesto of the Communist Party.* Moskova: Foreign Languages Publishing House.

Munck R (1986). *The Difficult Dialogue: Marxism and Nationalism.* Londra: Zed Books.

Pelczynski Z A (1984). Nation, Civil Society, State: Hegelian Sources of the Marxian Non-Theory of Nationality. İçinde: Z A Pelczynski (der), *The State and Civil Society,* Cambridge: Cambridge University Press.

Poulantzas N (1980). *State, Power, Socialism.* Çev. Patrick Camiller, Londra: Verso.

Shaw M (1984). War, Imperialism and the State System: A Critique of Orthodox Marxism for the 1980's. İçinde: M Shaw (der), *War, State and Society,* Londra: Macmillan Press.

Talmon J L (1981). *The Myth of The Nation and the Vision of Revolution.* Londra: Secker and Warburg.

Waltz K N (1959). *Man, the State and War.* New York: Columbia University Press.